

VIL I ARIEL DJURANT
POUKE IZ ISTORIJE

VIL I ARIEL DJURANT

Pouke iz istorije

Prevod

Nikola S. Krznarić

2021.

Will and Ariel Durant
THE LESSONS OF HISTORY
Copyright ©

Izdavač
Miba books, DOO
Dušana Vukasovića 33, Beograd

Za izdavača
Miloš Seferović

Urednik
Žana Jevtić

Prevod
Nikola S. Krznarić

Lektura i korektura
Ivana Stijović

Priprema za štampu
Aleksandar Petrović

Plasman za Srbiju
011/713-80-36
065/2783-448

Tiraž
1.000 primeraka

Štampa
Neven, Beograd

www.mibabooks.rs

Sadržaj

Predgovor	7
I NEDOUMICE	9
II ISTORIJA I PLANETA ZEMLJA	13
III BIOLOGIJA I ISTORIJA	17
IV RASA I ISTORIJA	25
V KARAKTER I ISTORIJA.....	33
VI MORAL I ISTORIJA.....	39
VII RELIGIJA I ISTORIJA	47
VIII EKONOMIJA I ISTORIJA	57
IX SOCIJALIZAM I ISTORIJA	65
X VLAST I ISTORIJA.....	77
XI ISTORIJA I RAT	91
XII NAPREDAK I PROPADANJE	99
XIII DA LI JE NAPREDAK REALAN?72	109
Bibliografija dela.....	119
Beleške.....	121

Predgovor

Ovaj predgovor zahteva nekoliko kratkih reči. Nakon što je dovršena *Istorija civilizacije* do 1789, ponovo smo iščitali deset knjiga s namerom da objavimo revidirano izdanje u kojem bi bile ispravljene mnoge greške i propusti, činjenice, ili štamparske greške. Tokom tog rada beležili smo događaje i napomene koji bi mogli rasvetliti današnja zbivanja, verovatne pojave, prirodu čovekovu, i ponašanje država. (Napomene, u tekstu, koje se odnose na različite knjige u seriji *Istorija civilizacije*, ponuđene su ne kao relevantna dela već pre kao slučajno odabrana razjašnjenja.) Nastojali smo da odgodimo donošenje svojih konačnih zaključaka dok ne dovršimo istraživanje svoje priče, ali nesumnjivo je da su naši prethodno formirani stavovi uticali na izbor odgovarajućeg materijala. Stranice koje slede slika su naših nastojanja. U njima se pre ponovo govori o idejama koje smo mi, ili neki drugi ljudi pre nas, već iskazali, a ne o ličnim otkrićima.

Ovde, kao i toliko često ranije, moramo izraziti svoju zahvalnost na pomoći i savetu koje nam je pružila naša ćerka Etel.

VIL I ARIJEL DJURANT

I

NEDOUMICE

Kako se njegova istraživanja bliže kraju, istoričar se suočava s pitanjem: Od kakve koristi su bila tvoja istraživanja? Da li ste se u svom radu zabavljali ponovo pripovedajući o usponu i propasti naroda i ideja, i ponovo iznoseći „tužne priče o preminulim kraljevima”? Da li ste naučili o ljudskoj prirodi više nego što običan čovek može da nauči, a da ne otvori knjigu? Da li ste iz istorije naučili bilo šta što bi rasvetlilo naše sadašnje stanje, izvukli pouku za naše stavove i naume, naučili kako da se zaštitite od iznenađenja ili čudljivosti promena? Da li ste pronikli u nepravilnost sleda prošlih događaja na osnovu kojih možete da predvidite buduće korake čovečanstva ili sudbinu država? Da li je moguće, uostalom, da svekolika istorija „nema smisla”, da nas ničemu ne uči, i da je neizmerna prošlost bila samo dosadno ponavljanje grešaka u koje će upadati i buduće generacije na većoj pozornici i u većoj razmeri?

Ponekad tako mislimo, i ogromno mnoštvo sumnji nasrće na naše poduhvate. Počnimo od toga da li zaista znamo kakva je bila prošlost, šta se zapravo dogodilo, ili je istorija „bajka” oko koje se nismo zapravo

„dogovorili”? Naše znanje o bilo kojem prošlom događaju uvek je nepotpuno, verovatno netačno, zamagljeno neodređenim dokazima i pristrasnim stavovima istoričara, i možda iskrivljeno vlastitim patriotskim ili verskim sklonostima. „Veći deo istorije je plod nagađanja, a ostalo je plod predrasuda.” Čak i istoričar koji misli da se izdigao iznad pristrasnosti prema svojoj zemlji, rasi, uverenju, ili klasi izneveri svoju skrivenu sklonost prema odabiru građe, i u nijansama svojih prideva. „Istoričar uvek pojednostavljuje, i na brzinu odabira mali broj činjenica i likova do kojih dolazi iz mnoštva duša i događaja čiju ogromnu složenost nikada ne može u potpunosti da zahvati ili shvati”.

Ponovićemo, naše zaključivanje o budućnosti na osnovu prošlosti riskantnije je više nego ikada zbog sve bržih promena. Godine 1909. Šarl Pegi (Charles Péguy) je smatrao da se „svet manje promenio od vremena Isusa Hrista nego za poslednjih trideset godina”; a možda bi neki mladi doktor filozofije u fizici sada dodao da se nauka promenila u većoj meri od 1909. godine nego tokom svekolike zabeležene istorije. Svake godine – ponekad, u ratu, svakog meseca – neki novi izum, metod, ili kakva prilika uslovljava još jedno prilagođavanje ponašanja ili ideja. – Sem toga, faktor slučajnosti, možda slobode, čini se da se javlja u ponašanju metala i ljudi. Više nismo uvereni da će se atomi, a mnogo manje organizmi, u budućnosti ponašati onako kako smo mislili da su se ponašali u prošlosti. Elektroni se, poput Kuperovog boga (Cowper), kreću tajanstvenim putevima da bi činili čuda, a neka neobičnost karaktera ili prilike može narod da izbací iz ravnoteže, kao kada se Aleksandar ubio od pića i dozvolio da se njegovo novo carstvo raspadne (323. p.n.e), ili kada je Fridriha Velikog spasao od propasti

dolazak na presto Cara opčinjenog Pruskim načinom života (1762).

Istoriografija očigledno ne može da bude nauka. Ona jedino može da bude delatnost, umetnost i filozofija – delatnost koja istražuje činjenice, umetnost po tome što uspostavlja smisleni poredak u haosu materijala, filozofija po tome što traga za uglom posmatranja i za prosvetljenjem. „Sadašnjost je prošlost koja nadolazi, a prošlost je sadašnjost nadošla da bi je razumeli”- ili bar tako verujemo ili se nadamo. U filozofiji nastojimo da sagledamo deo u svetlosti celine; u filozofiji istorije nastojimo da sagledamo ovaj trenutak u svetlosti prošlosti. Znamo u oba slučaja da je to savršeni savet; sagledati celinu u potpunosti je optička iluzija. Nama je nedostupna celokupna čovekova istorija; verovatno su postojale mnoge civilizacije pre sumerske ili egipatske; tek smo počeli da istražujemo! Moramo da se služimo delimičnim saznanjima, i da se uslovno zadovoljimo onim što je verovatno; u istoriji, kao i u nauci, vlada relativnost, i u sve formule trebalo bi sumnjati. „Istorija se smeje svim nastojanjima da svoj tok usmeri ka teorijskim šablonima ili logičkim brazdama; ona razara naše generalizacije, krši sva naša pravila; istorija je čudna.” Možda, u okvirima ovih ograničenja, dosta toga možemo naučiti iz istorije kako bi se smireno suočili sa stvarnošću, i kako bi ispoštovali uzajamne zablude.

Pošto čovek predstavlja trenutak u astronomskom vremenu, pošto je gost na zemlji, zrnice u svojoj vrsti, izdanak svoje rase, složeno telo, karakter, i duh, član porodice i zajednice, vernik i onaj koji sumnja u veru, jedinka u privredi, možda građanin u državi ili vojnik u armiji, možemo se zapitati u okviru odgovarajućih oblasti – astronomije, geologije, geografije, biologije,

etnologije, psihologije, morala, religije, ekonomije, politike, i rata – šta nam istorija može reći o prirodi, ponašanju, budućnosti čovekovojoj. Opasan je to poduhvat, i samo bi ludak pokušavao da sabije stotine vekova u stotinu stranica opasnih zaključaka. Idemo dalje.

II

ISTORIJA I PLANETA ZEMLJA

Definisaćemo istoriju, u njenoj problematičnoj dvojnosti, kao sled događaja ili istorijski zapis. Čovekova istorija je kratak trenutak u prostoru, i prva njena pouka je skromnost. U bilo kojem trenutku neka kometa može previše da se približi zemlji i da pogura našu malu planetu gore-dole po haotičnoj putanji, ili da uguši ljude i sićušna stvorenja dimom ili vrelinom; ili delić nasmejanog sunca može tangencijalno da sklizne – kao što neki misle da se našoj planeti dogodilo pre nekoliko astronomskih godina – da može pasti na nas u divljem zagrljaju i da se sve završi u tuzi i bolu. Mi prihvatamo ove mogućnosti na svome putu, i uzvraćamo kosmosu s rečima Paskalovim: „Kada ga univerzum bude zdrobio, čovek će biti plemenitiji od onoga što ga je pogubilo jer zna da on umire, a o svojoj pobedi univerzum ništa neće znati.”⁷

Istorija zavisi od geologije. Svakog dana more zadire u kopno, ili kopno zauzima more; gradovi nestaju pod morem, a potonule katedrale oglašavaju se svojim melanholičnim zvonima. Planine se izdižu i nestaju u smeni nabiranja i erozije; reke bujaju i plave, ili se isušuju, ili menjaju svoj tok; doline postaju pustinje, a prevlake

postaju moreuzi. Po mišljenju geologa, celokupna površina zemlje se nalazi u fluidnom obliku, a čovek se po njoj kreće nesigurno poput Petra koji na talasima jezdi ka Hristu.

Više tako jako ne zavisimo od klime kao što su to pretpostavljali Monteskje (Montesquieu) i Bakl (Buckle), ali ona nas sputava. Čovekova inventivnost često savladava geološke prepreke: čovek može da navodnjava pustinje i da rashladi Saharu; može da zaravna ili prelazi planine i da zasadi lozu na terasastim bregovima; može da podigne plutajući grad da bi premostio okean, ili da napravi ogromne ptice kako bi upravljao nebom. Ali tornado može u čas da razruši jedan grad kojeg je bilo potrebno izgraditi tokom jednog veka; ledeni breg može da preturi ili raspolovi plutajuću palatu i da na hiljade učesnika zabave natera da u žamoru zavape za velikom izvesnošću. Ako dopustimo da kiša postane oskudna, i da civilizacija iščezne pod peskom, kao u Centralnoj Aziji, ako dopustimo da previše žestoko pada, civilizacija će se gušiti u prašumama, kao u Centralnoj Americi. Ako dopustimo da prosečna temperatura poraste za dvadeset stepeni u našim bujnim predelima, verovatno bi se vratili u otupelo divljaštvo. U suptropskoj klimi, narod od pola milijarde duša može da se razmnožava poput mrava, ali dosadna toplota može da ga izloži na jezdi ratnika iz mnogo pogodnijih predela. Generacije ljudi sve više ovladavaju zemljom, ali sudbina je odredila da postanu fosili na svom zemljištu.

Geografski prostor je kalup istorije, njegova majka hraniteljica i dom koji je oblikuje. Njegove reke, jezera, oaze i okeani privlače naseljenike na svoje obale, jer voda je od životne važnosti za organizme i gradove, i nudi jeftine puteve za transport i trgovinu. Egipat je bio „dar Nila”, a u Mesopotamiji su jedna za drugom

nastale civilizacije „između reka” i duž kanala koji su iz njih isticali. Indija je nastala zahvaljujući rekama Ind, Bramaputri i Gangu; Kina ima da zahvali svoj život i nedaće velikim rekama koje su (poput nas) često lutale iz svojih prvobitnih korita i svojim izlivanjem plavile okolna područja. Italija je ukrasila doline reka Tibar, Arno i Po. Austrija je izrasla duž Dunava, nemačka duž Elbe i Rajne, Francuska duž Rone, Loare, i Sene. Petru i Palmiru hranile su oaze u pustinji.

Kada su Grci, svojom brojnošću, prerasli svoje granice, osnivali su kolonije duž Mediterana („poput žaba oko ribnjaka”, kaže Platon⁸), i duž gostoljubivog mora (Grčko-rimska tradicija more naziva Εὐξεινος Πόντος, *Euxeinos Pontos- gostoljubivo more*, prim.prev), ili Crnog Mora. Tokom dve hiljade godina – od bitke kod Salamine (480. p.n.e) do poraza Španske armade (1588) severne i južne obale Mediterana bile su poprište borbi za premoć belog čoveka. Međutim, godine 1492, a i kasnije, putovanja Kolumba i Vaska de Game nagnala su ljude da prkose okeanu; gospodarenje Mediteranom je dovedeno u pitanje; opala je moć Đenove, Pize, Firence, Venecije; renesansa je počela da bleđi; uzdigli su se atlantski narodi, i konačno su svoju nadmoć proširili preko polovine sveta. „Prema zapadu, carstvo ide svojim tokom”, pisao je Džordž Berkli (George, Berkeley) oko 1730. Da li će krenuti preko okeana, da izveze evropske i američke industrijske i trgovačke veštine do Kine, kao nekada do Japana? Da li će orijentalna produktivnost, uz pomoć najnovije zapadne tehnologije, dovesti do propadanja Zapada?

Usavršavanje aviona ponovo će promeniti kartu civilizacije. Trgovački putevi sve manje će pratiti reke i mora; ljudi i roba će sve više neposredno biti prevoženi vazdušnim putem do svog cilja. Zemlje poput Engleske

i Francuske izgubiće svoju trgovačku prednost koju imaju zahvaljujući raskošnoj i prikladnoj konturi svojih obala; zemlje poput Rusije, Kine, i Brazila, koje su bile sputane većom površinom kopna u odnosu na obalu, delimično će nadomestiti taj nedostatak time što će se okrenuti vazdušnom saobraćaju. Priobalni gradovi stićaće manju dobit zbog nepraktičnog prebacivanja robe sa broda na voz ili sa voza na brod. Kada pomorska snaga konačno ustupi mesto vazdušnoj moći u transportu i ratu, prisustvovaćemo jednoj od suštinskih revolucija u istoriji.

Uticaj geografskih faktora smanjuje se razvojem tehnologije. Priroda i oblik terena stvoriće prilike za poljoprivredu, rudarstvo, ili trgovinu, ali samo mašta i inicijativa lidera, i velika marljivost njihovih sledbenika, moći će da od mogućnosti stvore nešto opipljivo; i samo slična kombinacija (kao u Izraelu danas) omogućiće da kultura prevlada hiljade prirodnih prepreka. Čovek, a ne zemlja, stvara civilizaciju.

III

BIOLOGIJA I ISTORIJA

Istorija je odlomak biologije: život čovekov deo je promena organizama na kopnu i u moru. Ponekad, sami lutajući po šumi nekog letnjeg dana, čujemo ili vidimo kretanje stotine vrsta kako lete, skaču, gmižu, nešto iskopavaju. Preplašene životinje jure bežeći pri našem dolasku; ptice se razlete, ribe se raštrkaju u potoku. Iznenada shvatamo kojoj opasnoj manjini pripadamo na ovoj nepristrasnoj planeti, i na trenutak pomišljamo, kao što i ovi različiti stanovnici jasno uočavaju, da smo prolazni uljezi u njihovom prirodnom staništu. Onda svi letopisi i dostignuća čovekova skrušeno se gube u istoriji i daljini mnogoobličnog života; svo naše ekonomsko takmičenje, naša borba za partnera, naša glad i ljubav i tuga i rat, srodni su potrazi, sparivanju, borbi, i patnji koja se krije ispod ovog opalog drveća i lišća, ili u vodama, ili na granama.

Biološki zakoni su stoga suštinske pouke iz istorije. Mi smo podložni procesima i iskušenjima evolucije, borbi za život i prirodnoj selekciji da bi preživeli. Ako se čini da je neko od nas izbegao borbu ili iskušenje, to je zbog toga što nas naša grupa štiti; i sama ta grupa ipak mora da se suoči sa izazovom da preživi.

Prema tome, prva biološka pouka iz istorije jeste da je život utakmica. Tržišno takmičenje nije samo život trgovine, ono je trgovina životom – mirno kada hrane ima u izobilju, neobuzdano kada hrane nema dovoljno za gladna usta. Životinje ne prezaju da se hrane jedne drugima; civilizovani ljudi uništavaju jedni druge propisanim zakonskim procesom. Saradnja je moguća, i povećava se sa društvenim razvitkom, ali uglavnom zbog toga što je sredstvo i oblik takmičenja; mi saradujemo u našoj grupi – našoj porodici, zajednici, klubu, crkvi, partiji, „rasi” ili naciji – da bi ojačali našu grupu u njenom takmičenju sa drugim grupama. U grupama koje se takmiče se nalaze pojedinci koji imaju takmičarske sposobnosti: poseduju sklonost ka sticanju, borbenost, privrženost, ponos. Naše države, koje čine mnoštvo ljudi, predstavljaju ono što mi jesmo; one našu prirodu ocrtavaju u smelijem vidu, i naše dobre i loše osobine predstavljaju u preuveličanom obliku. Mi smo skloni prisvajanju, gramzivi smo, borbeni, jer naša krv pamti milenijume tokom kojih su naši preci morali da love i bore se i ubijaju da bi preživeli, i da jedu koliko su mogli iz straha da neće moći da uhvate narednu lovinu. Rat služi kao hrana jednom narodu. On unapređuje saradnju zato što je najviši oblik takmičenja. Dok naše države ne postanu članovi velike i zaista zaštitničke grupe, i dalje će se ponašati kao pojedinci i porodice na stupnju lovačkog društva.

Druga biološka pouka iz istorije jeste da je život odabiranje. U trci za hranom ili partnerom ili za moći neki organizmi uspevaju, a neki ne. U borbi za život neke jedinke su bolje osposobljene nego druge da bi se suočile sa iskušenjima opstanka. Pošto Priroda (u značenju sveukupne stvarnosti i procesa) nije pažljivo iščitala Američku deklaraciju o nezavisnosti ili Francusku